

Mihályi Péter

A gazdasági növekedés gyorsításának esélyei Magyarországon 2030-ig¹

*Ha a technikai vívmányok és a magasabb
termelékenység terjedéséhez nem kellene
óriási ellenállást leküzdeni, akkor már rég
nem találnánk a Földön olyan embereket,
akik az ivóvizet ma is a kútról hordják
haza agyagkorsókban a fejükön.*

Jánossy Ferenc (1975:197)

A rendszerváltás nem hozta meg, amit leginkább várt a magyar közvélemény: a nyugati országok életszínvonalához való felzárkózást. Ez 2030-ig sem fog bekövetkezni. Ma már világos, hogy a foglalkoztatás növelésében, a humán tőke formális képzésben testet öltő gyarapításában és az innovációban sokkal kevesebb növekedési tartalék van, mint azt a hazai közgazdasági gondolkodás tudni véli. Egyetlen komoly növekedési tartalékunk van: a vállalatok tulajdonosi koncentrációja nyomán, a méret- és választék-gazdaságosságban rejlő előnyök kihasználásával kell növelni a vállalatok termelékenységét. Érdemileg nem lesz több munkáskéz, azoknak kell sokkal termelékenyebben dolgozni – másutt és másképpen –, akik már ma is dolgoznak. Ezen túlmenően a nagy elosztó rendszerek strukturális reformja és a beruházási ráta növelése is elengedhetetlen. Mindenekelőtt azonban, először „fejben” kell megváltozni, a termelékenység növelése útjában álló jogi, ideológiai és szemléletbeli akadályokat kell lebontani. Az ország politikai elitjének meg kell értenie és el kell fogadnia, hogy nincs olyan rövid távú társadalompolitikai cél, amiért érdemes feláldozni a termelékenység növekedését.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: E66, O47, O50, O52

Tárgyszavak: felzárkózás, utolérés, trendvonal, hosszú távú gazdasági növekedés, termelékenység.

Az 1989/90. évi rendszerváltás nem hozta meg azt az eredményt, amit a leginkább várt a magyar közvélemény: a felzárkózást a nyugati országok életszínvonalához. Hiába a sokféle és sokakat érintő alapvető változás (Mihályi 2010a), az egyéni erőfeszítés, ha mindeközben versenytársaink is nagyjából velünk azonos tempóban haladtak előre. Az evolúciós közgazdaságtani iskola² kedvenc irodalmi példázata, az *Alice Tükkörországban* című regény egyik

Mihályi Péter, az MTA doktora egyetemi tanár a Pannon Egyetemen és a CEU-n. E-mail: peter@mihalyi.com

¹ Jánossy Ferenc (1914–1997), Ehrlich Éva (1932–2009) és Bródy András (1924–2010) emlékének.

² Az újabb eredmények összefoglalóját l. Beinhocker (2007).

parabolája ezt a látszólag értelmetlen versenyfutást így jellemzi: „Ha teljes erődből rohansz, az épp csak arra elég, hogy egy helyben maradj. Ha máshová akarsz jutni, legalább kétszer olyan gyorsan kell futnod!”³ Bár a meseregényből vett ún. *Red Queen race* idézet Magyarországon nem közismert, a lényege mégis már hosszú ideje benne van a magyar gazdaságpolitika kommunikációs szótárában. Visszatérő jelszava valamennyi magyar kormányának: az utoléréshez nekünk legalább kétszer olyan gyors ütemű növekedést kell produkálni, mint közvetlen versenytársainknak, az uniós országoknak.

Lehet-e az átlagnál kétszer gyorsabban növekedni?

Lehetséges-e utolérni és túlhaladni az élen haladókat? A válasz egyfelől: miért ne? Magyarország közepes méretű, közepesen fejlett nemzetgazdaság, termelékenységünk, az egy főre eső GDP értéke a világtátlagnál 25%-kal magasabb. 1997 és 2006 között a magyar gazdaság a legtöbb évben gyorsabban nőtt, mint a legfejlettebb tagországok, az EU-15-ök átlaga, és volt négy olyan év (2002 és 2005 között), amikor sikerült hozni a kétszeres növekedési ütemet, vagy még ennél is többet.⁴ Ha nem az egész országot, hanem csak a közép-magyarországi régiót nézzük, akkor a számok azt jelzik, hogy ez a régió már 2004-ben túlhaladta az EU-27-ek átlagát.⁵ Miért ne léphetne az ország egésze két évtized alatt lényegesen előre a rangsorban? És egyébként is: az utolérés nem pusztán vágyakozás kérdése. Az Európai Unió tagországaként az eurózóna országaihoz való felzárkózás – EU-zsargonban az ún. reálkonvergencia – szerződésben vállalt kötelezettségünk, aminek teljesítéséhez a fejlettebb tagországoktól vissza nem térítendő pénzügyi támogatást is kapunk.

Másfelől azonban van ok a kételkedésre is. Az 1870-ig visszavezetett GDP-adatok szerint (1. ábra) az elmúlt közel másfél évszázadban a magyar gazdaság csak ciklikus fellendülések, illetve negatív külső sokkok nyomán volt képes kiemelkedően gyors ütemű növekedésre. Ezek mind stop-go jellegű fellobbanások voltak (Kornai 1972, Mihályi 1996). Az időszak egészét tekintve a számunkra mérvadó európai országokhoz vagy az Egyesült Államokhoz képest nem tudtuk csökkenteni relatív lemaradásunkat. Az átlagos növekedési ütem nagyjában-egészében megegyezett az EU-12-ek és a világtátlag adatával. Miközben ebben a hosszú időszakban növekvő számban voltak olyan országok, amelyek a növekedés ütemét tekintve a világtátlagot két-háromszoros mértékben meg tudták haladni, Magyarországnak ez egyetlenegyszer sem sikerült.⁶

Tanulságos a közelmúltban lezajlott német egyesítés példája is. Bármennyi pénzt is pumpált a szövetségi kormány az egykori NDK gazdaságába, Kelet-Németországnak mindmáig csak nagyon keveset sikerült ledolgoznia a nyugati országrészhez viszonyított elmaradásából.⁷ A lemaradás növekedésére is van bőven példa. Svájc az USA-hoz képest, az egy főre jutó GDP alapján mérve 93%-ról 81%-ra esett vissza, Olaszország 70%-ról 64%-ra. Japán 1996-ban az USA szintjének 82%-án állt, 2008-ban csak 73%-on. És még folytatni lehetne a sort 5-6 latin-amerikai és

³ Lewis Carroll: *Alice Tükkországban*, 2. fejezet. <http://mek.oszk.hu/02900/02914/02914.htm>

⁴ A magyar GDP-adatok legfrissebb, visszamenőleges korrekcióját is figyelembe véve. (KSH 2011).

⁵ A közép-magyarországi régió fejlettségi szintje 2000-ben még csak az EU-27-ek átlagának 88%-át érte el, de 2004-ben már 101,0%-ot mért a statisztika (Pitti 2010b: 173–174).

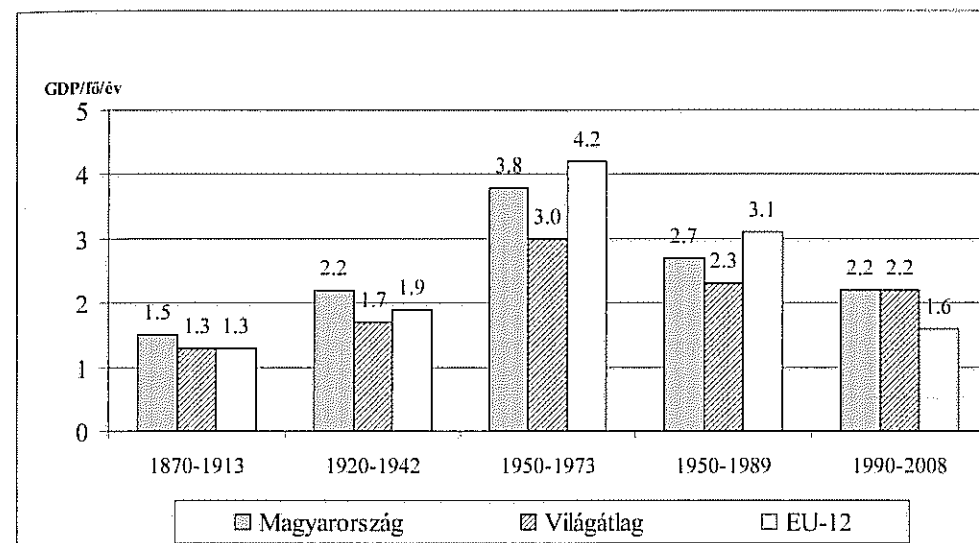
⁶ Az 1870 és 2008 közötti időszak részletes és a módszertani-mérési problémákra is kiterjedő elemzését a Maddison-féle világtátlag-adatbázis alapján I. Mihályi (2011a).

⁷ Aumann–Scheufele (2010) idősoros ökonometria elemzése szerint a konvergencia eddig tapasztalt sebessége alapján akár még 50 évig is eltarthat, amíg bekövetkezik az utolérés. A hazai szakirodalomból I. Nagy (2009) tanulmányát.

8-10 afrikai országgal, amelyek nemcsak hogy lassabban nőttek ebben az időszakban, mint az amerikai gazdaság, hanem egyenesen zsugorodtak.⁸

1. ábra

Az 1 főre jutó GDP átlagos növekedése különféle időszakokban Magyarországon, 1870–2008

Forrás: Maddison (2010) alapján számítva. A módszertani részletekről I. Mihályi (2011a).

Mégis, a közelmúltban, az *Új Széchenyi terv* bemutatásakor ismét az utolérés reményét kínálta a magyar társadalomnak Matolcsy György, az alig pár hónappal korábban kinevezett nemzetgazdasági miniszter: „Magyarországnak 2030-ra kell elérnie az uniós átlag feletti gazdasági fejlettségi szintet, életszínvonalat.”⁹ Bár ő növekedési arány párt nem adott meg, szavait könnyű számszerűsíteni. Ha utolérendő célként a mai EU-27-ek súlyozott átlagát tekintjük – amiben benne vannak a velünk kb. azonos fejlettségű, meg a nálunk is fejlettebb országok –, továbbá azt feltételezzük, hogy az EU-27-ek átlagos, egy főre eső GDP-je a következő két évtizedben 2,0%-kal nő, akkor egyszerű számolással belátható (1. táblázat), hogy az utoléréshez 4,07%/év/fő növekedési ütem szükséges. Ha nem az európai átlagot, hanem Ausztriát akarjuk utolérni, akkor háromszor, ha az Egyesült Államokat, akkor közel négyszer gyorsabban kell növekednünk.

A kérdés tehát az, hogy sikerül-e két évtizeden át lényegesen gyorsabban növekednünk, mint versenytársainknak, *akármekkora* is az ő növekedési ütemük. A magyar társadalom jelenlegi belső feszültségei ugyanis alapjában véve a szomszédjainkhoz viszonyított lemaradásból erednek. Kissé leegyszerűsítve, két megjelenési formája van ennek a feszültségnek. Az első konkrét, számokkal is jól érzékeltethető következményekkel jár, a második

⁸ Mihályi (2011a).

⁹ Pár hónappal később Orbán Viktor miniszterelnök még bátrabb kijelentésre ragadtatta magát egy tv-interjúban. „Mi még Kínával is versenyképesek leszünk, ha végig tudjuk, ha végig tudom csinálni azt a gazdaságpolitikát, amit elindítottam” – nyilatkozta a Hír TV-ben. L. MTI, 2010. júl. 28. és dec. 23.

„csak” presztízsvesztést jelent. (i) Amíg az 1 főre jutó osztrák GDP 2,5-szer magasabb, mint nálunk, addig a magyar tanárok, orvosok, rendőrök vagy a fizikai dolgozók keresete is kb. ilyen arányban fog elmaradni az osztrák bérszintekhez képest. Ugyanez az összefüggés érvényes a felhalmozott vagyon tekintetében is. Amíg – az osztrákokkal összehasonlítva – nincs elég autópályánk, megfelelő összetételű lakásállományunk, korszerű vasúti hálózatunk, jól felszerelt kórházunk stb. – addig fennmarad a magyar lakosság elmaradottsági érzése is. (ii) A mindenkor magyar kormányok számára kudarc, ha a felzárkózási folyamatban elhúznak mellettünk azok az országok, amelyek korábban mögöttünk voltak: Észtország (2006), Szlovákia (2007) és Lengyelország (2011?).

1. táblázat

A 2030-as utoléréshez szükséges GDP/fő/év növekedési ütemek
Magyarország számára

Utolérési cél (Magyarország relatív szintje 2008-ban)	A versenytársak	
	2%-os	1%-os
	átlagos növekedése esetén	
EU-27 (64,4%)	4,07	3,05
EU-15 (58,0%)	4,60	3,56
EU-12 (42,7%)	6,03	5,03
Ausztria (39,4%)	6,41	5,37
Egyesült Államok (30,5%)	7,66	6,60

Forrás: Maddison (2010) és Eurostat indexek alapján a szerző számításai

Az exponenciális növekedés természeténél fogva nagyon nem mindegy, hogy abszolút értékben mekkora az a növekedési ütem, aminek a kétszeresét tűzzük ki célul. Mint az 1. táblázat adatai mutatják, a versenytársak alacsonyabb ütemű növekedése esetén (2% helyett 1%) nem 2-3-szor, hanem 3-6-szor gyorsabb növekedési ütemet kell Magyarországnak produkálnia a 2030-as utoléréshez.¹⁰ Bár jó lenne tudni, de arra nézve nincs elméleti vagy tapasztalati fogódzónk, hogy melyik feladat a nehezebb: általános nemzetközi konjunktúra közepette egy magasabb átlagnál kétszer-háromszor gyorsabban nőni, vagy kedvezőtlen környezetben elérni az alacsonyabb átlagnál 3-6-szor gyorsabb növekedési ütemet.

Közös út. Abból indulunk ki, hogy a 20. század második felétől kezdve gyorsuló ütemben zajlik a világgazdaság egészét átfogó globalizáció.¹¹ Ennek első jeleit már Marx felismerte, amikor a kapitalizmus történelmi perspektíváit elemezve „vas szükségyszerűséggel ható és érvényesülő tendenciák”-ról beszélt, és azt állította, hogy az élenjáró országokhoz képest elmaradt országok szemszögéből a jövőbe vezető út nem lehet más, mint amit az élen haladók már kiválasztottak. „Az iparilag fejlettebb ország a kevésbé fejlettnak csak saját jövője képét mutatja.” – olvashatjuk *A tőke* első kiadásához 1867-ben írt előszóban (Marx 1967:6).

¹⁰ Matematikailag szigorúan véve a 2-szer, 3-szor stb. nagyobb növekedés célként való kitűzésének nincs értelme, ha a versenytárs növekedési üteme 0% vagy éppenséggel negatív érték. Tárgyunk esetében ez mégsem okoz zavart, hiszen jó okunk van azt feltételezni, hogy az EU országai hosszabb idő átlagában képesek lesznek valamekkora pozitív növekedésre.

¹¹ Antal – Csillag – Mihályi (2000).

Ismert, hogy a folyamat kibontakozását az 1929–33-as gazdasági világválság, majd a II. világháború hosszabb időre megakasztotta. Így érthető, hogy a globalizáció mint gazdaságpolitikai szak kifejezés csak az 1990-es évek közepén terjedt el. A globalizáció egyfajta mintakövetést eredményez, ami egyazon közös növekedési pályára tereli az országokat. Ennek a folyamatnak a legfontosabb hajtóereje az egyes termékek és szolgáltatások előállításában fennálló termelékenységekülönbség, ami a vállalatok számára extra profit formájában, a fogyasztók számára alacsonyabb ár formájában jelenik meg. Ez a fogyasztói társadalom alapja. A határokat átlépő termelési, kereskedelmi, pénzügyi és információs kapcsolatok gyorsuló ütemű bővülése kikényszeríti a termékek és szolgáltatások homogenizálódását, az árak és a bérek, a kamatok és a profitok, illetve az intézmények és a gazdasági szabályozók összehangolását.

A másik hajtóerő a szomszédos elszívó hatás, ami koronként változó mértékű. A magyarok évszázadok óta tudják, hogy rosszabbul élnek, mint az osztrákok, a németek vagy a csehek, de jobban, mint a románok vagy az oroszok. Ennek tudatában is a magyar társadalom az 1960–70-es években viszonylag elégedett volt. Nem akart elmenni, de nem is mehetett volna. Két nemzedékkel korábban, amikor viszont nyitva volt az út Amerika felé, tömeges volt a kivándorlás. A külföldi munkavállalás lehetősége mindig frusztráló hatású. Ma is az, lásd például az utóbbi egy-két évben felerősödött szóbeszédet a fiatal magyar orvosok nyugatra vándorlásáról.

Hol vannak mozgósítható növekedési tartalékaink?

A 2. ábra a folyó termelés, a GDP, a külgazdaság és a nemzeti vagyon összefüggéseit viszonylag egyszerű keretrendszerbe ágyazva azt szolgálja, hogy fogalmi szinten megtaláljuk azokat az elvileg elgondolható reálgazdasági erőforrás-tartalékokat, melyek mozgósításával az EU-átlagot legalább kétszeresen meghaladó növekedési pályára állítható a magyar gazdaság.

A 2. ábrán a munkaerő (L), a tőke (K) és a föld – pontosabban: a korlátos természeti erőforrások összessége (N – a *nature* szó rövidítése) – szerepel termelési tényezőként, a két-száz éves, klasszikus közgazdasági hagyománynak megfelelően. Minden ország ezek együttes felhasználásával állítja elő az árukat és szolgáltatásokat, amelyek nagy részét (70–90%) a lakosság még az adott évben elfogyasztja, kisebb részét pedig az elhasznált tőkejavak pótlására, illetve bővítésére fordítja (10–30%). Az elemzés során túllépünk a neoklasszikus egyensúlyi modellek világán. Egyfelől azért, mert a termelékenység növekedését alapvetően a méret- és választék-gazdaságosságban (*economy of scope, economy of scale*) rejlő előnyök kihasználásából eredeztetjük¹², másfelől meg azért, mert keressük a magyar nemzetgazdaság vállalatai számára kínáló monopolisztikus helyzeteket, és az ebből adódó extraprofit-lehetőségeket is. Nagy jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy L, K és N igen tág határok között helyettesíti is egymást.¹³

A külgazdasági összefüggések tárgyalásától terjedelmi okokból eltekintünk. Megelégszünk két megállapítással. (i) A külföldi pénzpiacokról olcsón megszerezhető hitelekre ala-

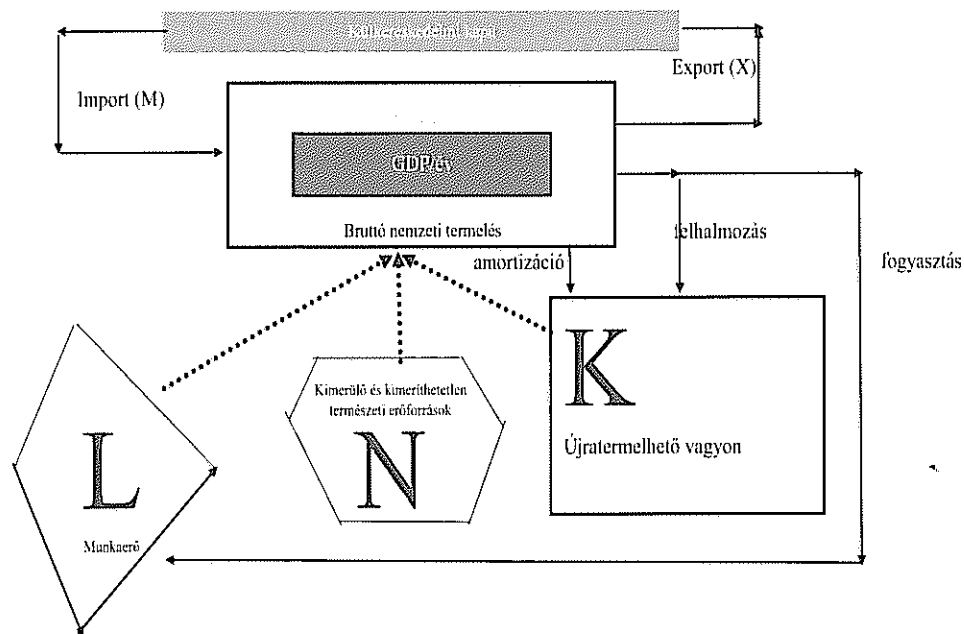
¹² Young (1928), Kaldor (1978a, b), Kornai (1971, 2010b).

¹³ Ezen a ponton megközelítésünk eltér Jánosy felfogásától, aki a termelési tényezők helyettesíthetőségét nem vette figyelembe. Szemléletes hasonlata szerint a növekedési ütemet a leglassabban növekvő termelési tényező növekedése határozza meg, ahogy a sivatagi tevekaraván sebessége is a leglassabb teve sebességétől függ.

pozított növekedési pálya a következő két évtizedben már nem lesz folytatható. A piacok lecsökkent kockázattűrő képessége meg az Európai Unió is adósságépítésre (*deleveraging*) fog minket kényszeríteni, vagyis arra, hogy exporttöbbletet előállítva csökkentsük az ország eladósodottságát. (ii) A 90-es évek második felétől kezdve egyre nagyobb volumenben érkező, nem-visszafizetendő EU-transzferek mind ez idáig a vártól sokkal kevésbé segítettek a felzárkózást. A különféle jogcímen és céllal érkező pénzek komfortosabbá, kulturáltabbá és élhetőbbé tették az országot, de a termelékenység növekedésére nem volt kimutatható hatásuk. Ez a jövőben sem valószínű, hogy másképpen alakul.¹⁴ Sőt inkább azzal kell számolni, hogy 2014–2020 között a folyó és beruházási transzferek nettó értéke a megelőző hétéves periódushoz képest csökkenni fog.

2. ábra

A folyó termelés, a GDP és a nemzeti vagyon sematikus ábrája

Nincsenek igazán monopol javaink. Miután a hozzánk hasonló vagy nálunk is fejlettebb országokban a földművelés GDP-hez való hozzájárulása elenyésző, a neoklasszikus közgazdasági modellek tulajdonképpen okkal mellőzik a (termő)földet, és csak az újratermelhető reáleszközöket tekintik tőkének. Ha azonban a földre nem mint búzamezőre vagy legelőre, hanem mint egy adott ország felszínére gondolunk, amely fölött és alatt az adott ország szuverén módon rendelkezik, akkor ez a leegyszerűsítés nem helyes. Gondoljunk példaként a szénre vagy az olajra, amely kimerülő természeti erőforrás, vagy a kimeríthetetlen, soha el nem fogyó Balatonra, az alpesi hegycsúcsokra, az élhetőségi szempontból ideális floridai klímára, a szállítási monopoljogokat biztosító Szezei-csatornára vagy Hamburg kikötőjére.

¹⁴ A sors iróniája, hogy 2009-ben – az első évben, amikor végre makroszinten is jelentős, a GDP 2%-át is meghaladó nettó transzferben részesültünk –, az éves GDP régen nem látott súlyos mértékű (6,8%-os) visszaesést produkált.

A magyar közgondolkodásban valamikor a 60-as évek végén berögzült közhelyé vált, hogy az erőforrás-ellátottságnak nincs döntő szerepe a gazdasági növekedésben. Példaként mindenki Japánt idézte, amely akkoriban valóban látványos növekedést produkált, jóllehet szinte valamennyi ásványi anyag és energia tekintetében importra szorult. Ma már világos, hogy valójában Japán hosszú időn át egyike volt a szabályt erősítő kivételeknek. Általánosságban azonban inkább az érvényesül, hogy egy sor gazdasági ág – a bányászat, a turizmus, a közlekedés és a szállítás – csak azokban az országokban tud magas termelékenységgel működni, ahol a természeti adottságok (N) az átlagnál lényegesen jobbak, s ezért az adott ország vállalatai az általuk termelt árukban és szolgáltatásokban megtestesülő hozzáadott értéket, vagyis a megtermelt GDP-t extraprofitál, monopoláron tudják értékesíteni. A különböző fejlettségű országokat ebből a szempontból vizsgálva elmondhatjuk, hogy a makroszinten mért magas termelékenységet sokszor nem a technológiai kiválóság, hanem az állami szuverenitáson alapuló monopolhelyzet alapozza meg. Nem kétséges, hogy a 60-as években felfedezett északi-tengeri olaj- és földgázmezők tették különösen gazdaggá Norvégiát és Angliát¹⁵, 30-40 éve a turizmus adja a jólét alapjait Ausztriában, Spanyolországban, Görögországban. Belgium és Hollandia, a két legtermelékenyebb európai ország nem kis részt az egykori gyarmataival fenntartott különleges gazdasági kapcsolatainak köszönheti jólétét stb.

Mennyit ér egy cipőgyár, mennyit ér a Balaton? A neoklasszikus növekedési modellek szerzői rendszerint bagatellizálják annak a ténynek a jelentőségét, hogy nincsenek összehasonlítható adataink az egyes országok újratermelhető tőkeállományáról (K) és a természeti erőforrásokról (N). Pedig ez nem véletlen, és nem is lehet számítani arra, hogy belátható időn belül a nemzetközi statisztika úrrá lesz a mérési nehézségeken. Mint azt már az osztrák iskola képviselői – Böhm-Bawerk, Wieser, Menger – is felismerték, a föld, munka és tőke hármasságban csak a földnek és a munkának van természetes mértékegysége (hektár, óra), a tőkének nincs. A tőkejavak értékét ugyanis a belőlük származó jövőbeli profitok diszkontált jelenértéke alapján kell(ene) kiszámolni – ez viszont szükségszerűen bizonytalan becsléseken alapuló eljárás. Ugyanez igaz az újra nem termelhető természeti erőforrásokra is.

Magyar példákat előragadva, a K értékének kiszámításához azt kellene meghatározni, hogy mennyit ér 1 hektár termőföld, egy cipőgyár, 1 km autópálya vagy a budapesti Lánchíd. *Bródy (2002)* éppen a smithi három termelési tényező elemzése kapcsán hangsúlyozta, hogy a rendszerváltás utáni Magyarországon a föld forgalmát majdnem olyan szigorúan korlátozzák, mint a feudalizmus idején, így a föld valós értéke továbbra is megállapíthatatlan. Az N számszerű értékébe beletartozik – például – a recski rézbánya értéke is. Ez a mai világpiacon rézárak mellett 0 Ft, miközben egy hipotetikus, magasabb rézár esetében a bánya értéke akár több százmilliárd forint is lehet. De azt sem lehet megmondani, hány forintot ér a Balaton, ha tudjuk, hogy nálunk a nyár rövid és kiszámíthatatlan, vagy mennyit ér a több száz évre elegendő, gazdaságosan kitermelhető mátrai lignitvagyon, ha a beruházók a magyar és az európai környezetvédő lobbital való félelem miatt nem mernek új erőmű építésébe fogni.

Nem a foglalkoztatás a fő probléma. A munkaerőhelyzet (L) részletes elemzését másutt már elvégeztük (*Mihályi 2011a, b*). Itt és most csak a következtetések összefoglalására szorítkozunk. (i) A GDP-termelés, illetve az egy főre jutó GDP szempontjából nem az számít,

¹⁵ Norvégia a világ harmadik legnagyobb olajexportőre, és ötödik a gáztermelők listáján. Anglia „csak” annyira mondhatja szerencsésnek magát, hogy alig van szüksége energiainportra: 90%-ban önellátó.

hogyan a munkaképes korosztály hány százaléka dolgozik, hanem az, hogy akik dolgoznak, mennyit és milyen termelékenyen dolgoznak, vagyis hogy mennyi a munkaidő-alap¹⁶, és mekkora az egy órára jutó output. A ténylegesen ledolgozott órák tekintetében Magyarország az európai középmezőnyben helyezkedik el. (ii) A gazdasági növekedés gyorsításának egyaránt kipróbált módszere a munkaerő tömeges exportja, illetve a tömeges munkaerőimport. Sajátos okok folytán az elmúlt két évtizedben Magyarország egyik módszerrel sem élt számottevő mértékben. Ez aligha fog így maradni a következő 20 évben.

Az oktatás mennyiségi mutatói is rendben vannak. Magyarországon – miként valamennyi poszt-szocialista országban – a népesség iskolázottsági szintje lényegesen magasabb, mint amit az egy főre jutó GDP-ben mért gazdasági fejlettség alapján várnánk. Oktatáspolitikusainknak komolyan el kell gondolkozniuk azon, hogy Ausztriával összehasonlítva egyáltalán nincs lemaradásunk a diplomások arányát tekintve – 18% mindkét országban –, miközben a két ország teljesítménye között 2,5-szeres a különbség. Vagy egy még szélsőségesebb példa: Az OECD (2009) szerint Oroszországban a 25–64 éves korosztály 54%-a rendelkezik diplomával – szemben a kb. 40%-os japán és amerikai, vagy a 30%-os svájci adattal –, ám ez egyáltalán nem tükröződik vissza a fejlettségi szintben. Arról van szó, amit Jánosy Ferenc (1969) és Holló Mária (1974) egymást kiegészítő munkássága során – általában is, de a felsőoktatásra leszűkítve is – extenzív fejlesztési stratégiára alapozott, kvázi-fejlettségnek nevezett. Ez nyilván a szocialista tervgazdaság öröksége: az egyetemi tanulás évtizedeken át teljesen ingyenes volt, és nagyjából ma is az. A mennyiségi túlképzés és a gyenge minőség együttes megjelenése különösen szembevetendő az esti és levelező oktatásban.

Miközben Magyarországon általános tapasztalat, hogy az érettségivel nem rendelkező munkavállalók egyre inkább kiszorulnak a munkaerőpiacról (Köllő 2009: 33–34), és ezért sok szakértő azt szeretné elérni, hogy a felnövekvő nemzedék minél nagyobb arányban rendelkezzen érettségivel, a nemzetközi összehasonlítások azt bizonyítják, hogy ez nem elkerülhetetlen szükségszerűség. Ennek a potenciális munkavállalói csoportnak nálunk csak 1/3-a foglalkoztatott, Portugáliában vagy Dániában az arány éppen fordított – ott a középfokú végzettséggel nem rendelkezők 2/3-a igenis el tud helyezkedni. Még Görögországban is sokkal jobb a helyzet.¹⁷

A sokak által használt ún. PISA-tesztek¹⁸ eredményei azt mutatják, hogy a 15 éves magyar diákok teljesítménye a természettudományok terén az OECD-átlagnak felel meg – Svédországgal, Lengyelországgal, Dániával és Franciaországgal vagyunk egy csoportban –, miközben gazdaságunk fejlettségi szintje az OECD-átlag fele sincsen! 2006-ban olyan országok voltak mögöttünk ebben a PISA-rangsorban, mint az Egyesült Államok, Spanyolország, Norvégia, Olaszország vagy Portugália, melyek ugyanakkor az egy főre jutó GDP tekintetében bőven megelőznek minket. Ezt az összefüggést igazolja a 3. ábrán látható regressziós elemzés is.¹⁹

Nagyjából ugyanez a helyzet, ha a diákok alsó vagy felső kategóriáit nézzük. A finn diákok 95,8%-a, a magyarok 94,1%-a, az amerikaiak 91,8%-a teljesítette a minimumszintet. A

¹⁶ Tény, hogy a foglalkoztatás szintje alacsony nálunk, de ez csak azért van, mert aránylag nagyon kevesen dolgoznak részmunkaidőben. Ez azonban inkább társadalomlélektani, szociológiai, semmint közvetlenül gazdasági probléma.

¹⁷ Köllő (2009) könyve és az általa idézett nemzetközi vizsgálatok eredményei megerősítik, hogy itt is jellegzetes poszt-szocialista problémáról van szó: „A hiányos írni-olvasni tudás nem kizáró oka a foglalkoztatásnak egy modern piacgazdaságban, ugyanakkor a volt szocialista országokban az írni-olvasni tudás és az alapkészségeket karbantartó munkatapasztalat hiánya komoly mértékben korlátozza az alacsony iskolai végzettségűek munkapiaci részvételét”. l. m. 104. A lehetséges okok egy részéről részletesebben l. Mihályi (2008a), (2008b: 47–50) és Gábor (2010).

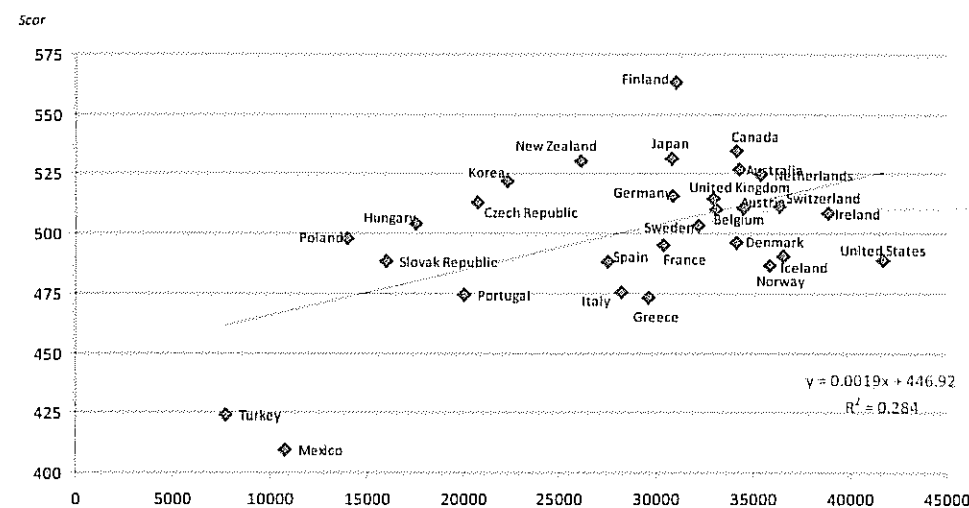
¹⁸ Az angol rövidítés alapján: Programme for International Student Assessment.

¹⁹ L. részletesen Mihályi (2011a).

legjobb aránya a finneké 12,4%, nálunk 10,3%, a belgáknál 9,4%, a hollandoknál 9,2%, az amerikaiaké 7,3%. Ezek elhanyagolható különbségek a példaként kiragadott országok GDP/fő szintjében tapasztalható két-háromszoros különbségekhez képest. Hasonló eredményeket hozott a 2009. évi PISA-felmérés is. A magyar diákok olvasási, matematikai és természettudományi ismeretbeli teljesítménye pontosan belesimul az OECD-országok átlagába.

3. ábra

A PISA-teszt eredmények és a gazdasági fejlettség összefüggése
(A 15 éves diákok természettudományos teszt eredményei 2006-ban és az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson mért GDP kapcsolata)

Forrás: OECD PISA 2006 adatbázis F2.12a táblázat (<http://dx.doi.org/10.1787/141844475532>), letöltve 2010. nov. 19-én

A fentiekben kifejtettekkel nem kívánjuk lebecsülni a formális iskolai oktatás jövőbeni hozzájárulását a gazdasági növekedéshez. Pusztán annyit állítunk, hogy e téren nincs számottevő lemaradásunk, ezért könnyen kiaknázható tartalékaink sincsenek. Hosszú távon sokkal inkább annak lenne számottevő növekedési hozadéka, ha a hátrányos helyzetű 0–6 éves gyermekek iskolakezdés előtti fejlődésének támogatására fektetne be a magyar költségvetés a mainál lényegesen több erőforrást.²⁰

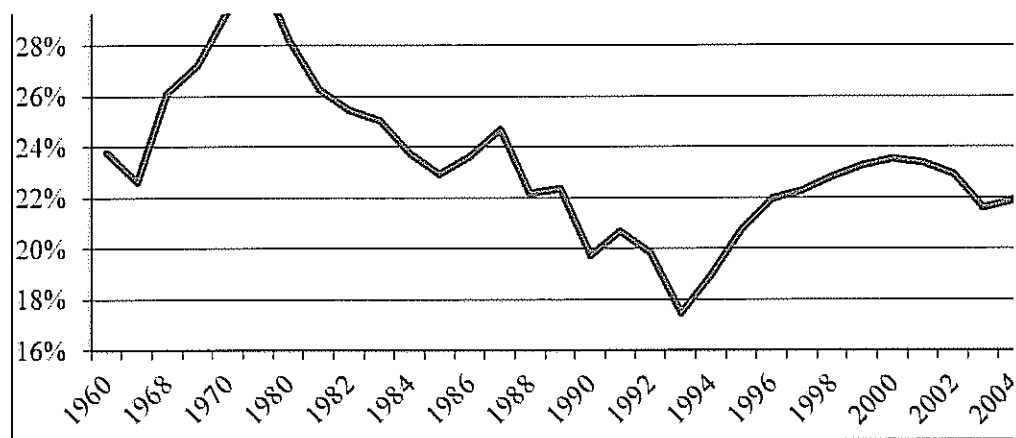
És még egy megjegyzés. A regressziós egyenes felett és alatt elhelyezkedő országok (Magyarországon kívül Csehország és Lengyelország, illetve Olaszország, Görögország, Norvégia) példája a 3. ábrán pontosan azt a fajta helyettesíthetőséget igazolja, amire korábban már utaltunk. A kedvező természeti adottságok (N) – adott esetben a meleg tenger biztosította turizmus és a történelmi örökség, a norvég partok mentén a fellelt olaj- és gázmezők – bőségesen helyettesítik az élőmunka (L) minősége és mennyisége terén mutatkozó elmaradást.

²⁰ Csillag – Mihályi (2006: 85–87). Hasonló következtetésre jutott az Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal is. Ld. Herzog (2009). A nemzetközi irodalom bőséges áttekintését ld. Commission on Growth and Development (2009).

Több beruházásra, ezért több megtakarításra van szükség. Nyilvánvaló, hogy az újratemmelhető tőkeállományt (K) csak beruházások útján lehet bővíteni. Sajnos az 1973-as olajválságot követően Magyarországon alapvető fordulat történt a gazdaságpolitikában. A lassuló növekedés, a növekvő adósságtörlesztési terhek, továbbá a mezőgazdaságban, a közlekedésben, az oktatásban, az egészségügyben stb. rossz hatékonysággal működő, idejét múlt struktúrák fenntartása miatt egyre kevesebb szabadon elosztható pénz maradt a gazdaságban. Erre a helyzetre a kormányzat úgy reagált, hogy az állóeszköz-beruházási hányad csökkentésével próbálta megvédeni a lakosság életszínvonalát (4. ábra). Ez a trend 1989/90-ben sem tört meg, folytatódott egészen 1993-ig.²¹ Ezt követően lassú visszarendeződés kezdődött, de a lendület 2000 táján ismét megtört.

4. ábra

A bruttó állóeszköz-felhalmozás részaránya a GDP belföldi felhasználásában,
1960–2011 (Folyó áron)

Forrás: A szerző számításai KSH-adatok alapján. A 2011-es adat előzetes becslés.

Azt is látni kell, hogy a nemzeti számlákban elszámolt állóeszköz-beruházások jelentős hányada – 2007-es adatok szerint mintegy 40% – valójában a háztartások és a kormányzati szektor eszközeit gyarapítják (pl. lakásberuházás, autópálya), s ezért közvetlen módon nem is szolgálják a termelékenység növekedését. Ezen arányokon belül is különösen aggasztó, hogy a hazai tulajdonú vállalkozások beruházásai 2000–2008 között gyakorlatilag csak a pótlásra voltak elegendők – nettó felhalmozás gyakorlatilag nem történt (Pitti 2010b:136). Ha Magyarország gyorsítani akarja a növekedést, akkor ehhez a következő két évtizedben egészen biztosan a mainál lényegesen több beruházás és sokkal magasabb állóeszköz-felhalmozási arány tartozik. Az már kevésbé egyértelmű, hogy ehhez szükség van-e állami beruházás-támogatásra, és ha igen, akkor reálisan mekkora lehet a beruházási multiplikátorhatás.²²

²¹ Kornai (1994:77) idejekorán, nagy nyomatékkal hívta fel a figyelmet arra, hogy „ha nem akarunk kizárólag külföldi erőforrásokra építeni (...), akkor a felhalmozás-fogyasztás arányát meg kell változtatni a felhalmozás javára és a fogyasztás rovására.” E figyelmeztetést 2006-ban mi is megismételtük (Csillag–Mihályi 2006: 52).

²² Matolcsy (2008: 202) a 2001–2002-es Széchenyi-terv háttértervezésénél alapján azt vélelmezte, hogy egy forint állami beruházási támogatás akkoriban 5–10 forint vállalati beruházást mozgató meg 5–7 éves időtávon belül. Ez még az alsó határok mellett is túlzó becslésnek tűnik.

Az ország eladósodottsága miatt a többletberuházás forrása végső soron nem lehet más, mint a növekvő lakossági (nettó) megtakarítások. Ehhez pedig alapvető változásokra van szükség a jóléti ellátórendszerekben (Mihályi 2009). Az elmúlt fél évszázad során a háztartások többségének életvezetési stratégiájába beleivódott az a vélekedés, hogy az állam a „bölcstől a sírig” gondoskodni fog polgáraitól. Így az emberek többsége, részben racionális módon, részben azonban tévesen jutott arra a következtetésre, hogy számára a takarékoskodás nem elemi létfeltétel. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar háztartások nettó megtakarítása 2008 végéig trendszerűen csökkent, szintje GDP-arányosan nulla, vagy esetleg negatív volt.²³ Bármilyen fájdalmas is sok tizezernyi devizában eladósodott embernek, makroökonómiai szempontból nézve csak azt mondhatjuk, nagy szerencse, hogy a nemzetközi pénzügyi válság nyomán a magyar lakosság kénytelené vált visszafogni a hitelfelvételt, és nettó megtakarító pozícióba kényszerült.

A K+F kiadások növelésével az állam nem tud segíteni. A hazai K+F potenciál jobb kihasználásával elérhető növekedéssel kapcsolatban is illúziók élnek sokak fejében. A nem-élenjáró országokban ugyanis a termelés és a termelékenység növekedéséhez szükséges új tudás alapjában véve gépek, berendezések és szoftverek importja útján keletkezik. Az OECD (2008: 36) számításai szerint a magyar vállalkozások összes innovációs ráfordításának – K+F ráfordítások, valamint az új termékek és eljárások bevezetéséhez szükséges gépekre, eszközökre, jogdíjakra és know-how-ra fordított kiadások – háromnegyedét az import gépekben, berendezésekben megtestesülő külső tudás megszerzése teszi ki. A saját tevékenységi körben végzett, valamint külső K+F-re fordított kiadások (13% és 7%) ehhez képest szinte elhanyagolhatóak.

Bár elvileg nem lehet kizárni, hogy egy magyar feltaláló vagy egy magyar vállalat olyan korszakalkotó, úttörő ötlettel rukkoljon ki, amely a magyar GDP növekedési rátáját is érezhető mértékben emelni tudná, ennek a valószínűsége minimális. A forradalmian új termékek az elmúlt két évszázadban mindig az élenjáró országokban – Anglia, Németország, USA, Japán – születtek. Egy-egy kivétel akad ugyan (a golyóstoll feltalálója Argentínában élt, a neszkáv svájci találmány, a Skype lelkét jelentő szoftver Észtországban született stb.)²⁴, de ez utóbbiak saját szülőhazájuk számára nem hordoztak magukban makroökonómiai szinten is mérhető dinamizáló erőt. Ezekhez látszólag hasonló eredményeket Magyarország is fel tud mutatni – ilyen volt a Rubik-kocka (1975), vagy a Gömböc (2006) –, de az efféle sikerek inkább az ország presztízsét, mint a termelékenységét emelik, éppen úgy, mint a Kodály-módszer vagy az egykori labdarúgó aranycsapat teljesítménye.

Látnunk kell azt is, hogy az „innováció” kampányszerű emlegetése sok esetben valójában csak álcázás. Mögötte ma is jól kitapintható ágazati, területi és vállalati lobbierdekek húzódnak, éppen úgy, mint a korábbi évtizedekben, amikor ugyanezek az érdekek a számukra kedvező iparpolitika jelszava mögé bújva jelentkeztek (pl. eocénprogram, kemizálás, automatizálás). Vagyis a lobbik állami támogatást, állami megrendelést, vámvédelmet vagy mindezt egyszerre követelnek – csak éppen a kor divatjának megfelelően változtatják az érvkészlet elemeit. Jó – vagyis éppenséggel nagyon rossz – példája ennek az a prioritásrendszer, amely az Új Széchenyi Tervben nyert megfogalmazást. Valójában semmilyen köz-

²³ Egy 2010. III. negyedévében készült felmérés szerint a felnőtt magyar lakosság 20,7%-a rendelkezik megtakarítással. 2004-ben még a választadók 37%-a mondta, hogy említésre méltó tartalékai vannak. A mutató 2008 végén került a mélypontra: még a 20%-ot sem érte el. A Raiffeisen-GfK megtakarítási index-kutatásának adatait idézi: <http://www.portfolio.hu/cikkek.tdp?k=3&i=141060&is=1>

²⁴ L. Kornai (2010a) összefoglaló táblázatát, amely az 1920–2005 közötti időszak 87 legjelentősebb találmányát közli.

gazdasági elmélet nem indokolja, hogy a következő 20 évben éppen a következő négy szektor részesüljön a jövőben kiemelt támogatásban: egészségipar, zöldgazdaság, lakásszektor és tranzitgazdaság (Csillag – Mihályi 2010a,b).

Ezzel szemben a termelékenységnövekedés szempontjából komoly jelentősége van, illetve lenne a vállalatvezetési és marketingtudás, a munkakultúra és a szervezési ismeretek importjának. Ez a tudás vagy ellenszolgáltatás nélkül áramlik a külföldi anyavállalattól a magyar leányvállalathoz, vagy éppen ellenkezőleg, teljesen irreális, belső elszámoló áron kerül lekönnyítésre, mert az a legolcsóbb módja a profit repatriálásának. Akár így, akár úgy, végeredményben ez a része az innovációs tőkeimportnak csak bizonytalan közelítésekkel számszerűsíthető. Mégis, nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek a tudásimportnak a jelentőségét, illetve azt a tényt, hogy az efféle új ismeretek átvételére csak a verseny kényszeríti rá a vállalkozásokat. Ezen a téren a kormánynak „csak” annyi a feladata, hogy engedje érvényesülni a vállalatok közötti versenyt.

Még egyszer a kétszeres növekedési ütem realitásáról. Gondolatmenetünknek ezen a pontján vissza kell térnünk az 1. táblázatban bemutatott számítás eredményéhez, és azt módosítani kell. Ott arra jutottunk, hogy 2008-as bázison számítva az EU-27-ek 2,00%-os átlagos növekedését, Magyarországnak átlagosan 4,07%-os GDP/fő növekedéssel kell azt túlszárnyalnia, ha azt akarjuk, hogy 2030-ban elérjük az EU-27-ek akkori átlagát. Ez a számítás azonban több tényezőt figyelmen kívül hagyott: (i) A már ismert innovációk átvételére alapozott növekedési stratégia azzal jár, hogy az elmaradottsági rés szűkülésével egyre kevésbé van mit újonnan átvenni, ezért a folyamat dinamikája lassul, míg végül a termelékenységnövekedés belesimul az élenjáró országok görbéjébe. (ii) A jövőben is lesznek konjunktúraingadozások – az EU régi tagállamaiban is, Magyarországon is. (iii) A 2009–2010-es magyar és EU-s növekedési adatok már ismertek. (iv) 2030-ig 5-6%-kal csökkenni fog Magyarország népessége, miközben az EU-27 összességében inkább a népesség stagnálása a reális feltételezés.

A módosított számítás tehát úgy készült, hogy az időszak egészének átlagában továbbra is kijöjjön a 2,00%, illetve a 4,07%, de az egyes évek magyar növekedési indexeibe beépítettük a fentebb említett négy tényező hatását. Mint az az 5. ábráról leolvasható; kicsit életközeli feltételezések esetén a magyar gazdaságnak a 2010-es, 1% körüli növekedési ütemről többször is 6% fölé kellene gyorsulnia ahhoz, hogy innen visszalassulva és közelítve a változatlan feltételezett 2%/év EU-átlaghoz 2030-ra elérjük a kitűzött célt. Ráadásul azzal kell számolni, hogy a konjunktúraingadozások miatt lennének olyan évek – az ábrán például 2017 ilyen –, amikor Magyarország éppen a saját ciklusának tetején lenne, az EU gazdasága viszont éppen szűkülne. Ez igen kevésbé valószínű eset.

Termelékenység makro- és mikroszinten

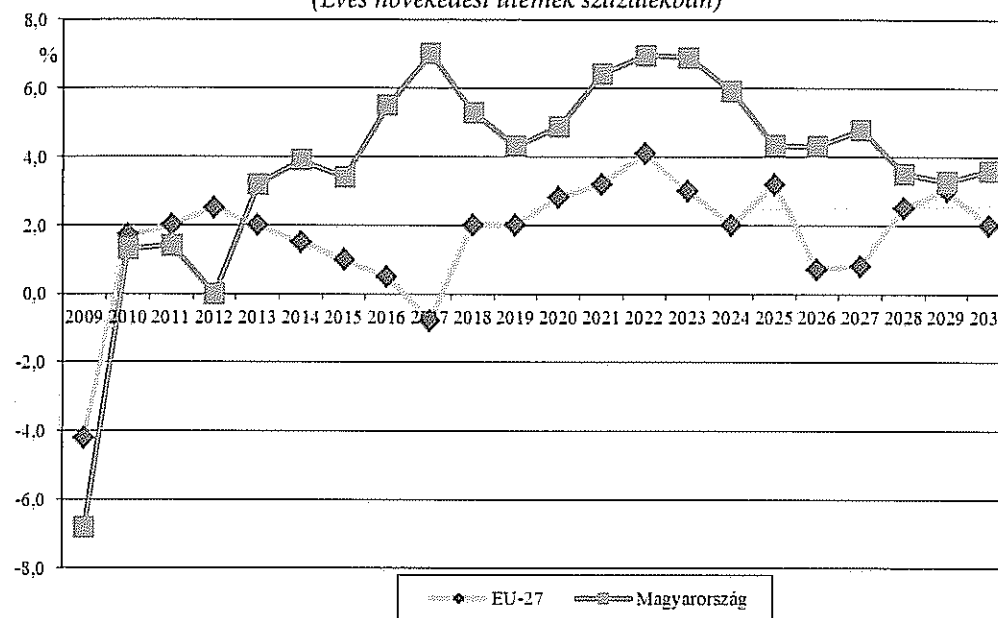
Könnyen belátható, hogy az egy főre eső GDP mutatója két változó-, a dolgozók arányának és a dolgozók átlagos munkatermelékenységének – szorzata. Ez nem egy feltételezett függvénykapcsolat, amely több vagy kevesebb pontossággal érvényesül, hanem egy azonoság, amely nem szorul bizonyításra.

$$GDP/P = L/P \times GDP/L, \text{ ahol } L \text{ a dolgozók számát, } P \text{ a teljes népességet jelenti.}$$

Persze az egyes dolgozók termelékenységére való utalás nem azt jelenti, hogy – példának okáért – az Egyesült Államokban élő John Smith személyében jobb vagy rosszabb munkás, mint a Magyarországon élő Kovács János. Mint azt a 3. ábrán szemléltettük, arról van szó csupán, hogy adott L, N és K állományok mellett – az intézményi struktúrárt változtatlanul feltételezve – miként alakul a két dolgozó által előállított hozzáadott érték. Hogy még közérthetőbbek legyünk: ha John Smith egy floridai strandon dolgozik portásként, akkor – *ceteris paribus* – több hozzáadott értéket (GDP-t) termel, mint Kovács János a balatonfüredi strandon.

5. ábra

Az EU-27-ek utoléréséhez szükséges növekedési pálya
reális feltételek mellett, 2008–2030
(Éves növekedési ütemek százalékban)

Forrás: I. 1. táblázat.

Az viszont már kevésbé nyilvánvaló, hogy az alacsony és csak a világátlagnak megfelelő ütemben emelkedő átlagos magyar termelékenységi adat mögötti szélsőséges értékek közötti szóródás rejtőzik. (i) Benne vannak az átlagban a német, amerikai, japán stb. tulajdonban álló magyar autógyárak, a bankok és biztosítók, az áram- és gázszolgáltatók, a kiskereskedelmi láncok stb. Ezekről a transznacionális nagyvállalatokról feltételezhető – és alkalmi tudósítások, esettanulmányok alapján sokszor bizonyossággal tudható is –, hogy magyarországi üzemeikben az élőmunka termelékenysége, és ebből következően a tevékenység profitabilitása és adóviselő képessége is hasonló, vagy akár magasabb is, mint az anyaországban. (ii) Beleszámít az átlagba egy sor köztulajdonban lévő, ugyancsak nagyvállalati formában működő, állami tulajdonú szolgáltató cég – a MÁV, a BKV, a Magyar Posta, Volán-cégek stb. –, melyek termelékenységéről viszont csak feltételezzük, hogy nemzetközi összehasonlításban alacsony, mert hogy nyilvános statisztikákból ezt nehéz bizonyossággal megállapí-

tani. (iii) Szerepe van a GDP-termelésben annak az 1,7 millió kisvállalkozásnak, amiből 1,1 millió egyéni vállalkozás²⁵, s melyek közül 370 ezer ténylegesen működik is.²⁶ (iv) A nemzetgazdaság szintjén a termelékenység kiszámításakor figyelembe van véve az az arányait tekintve jelentős – ámde nehezen mérhető – hozzáadott érték is, amit a háztartási szektor (16%) és a kormányzati szféra (15%) állít elő.

A termelékenység ágazatok közötti szóródása. A korábban már említett és példák alapján is elgondolható, de Lewis (2008:59, 254) könyve tucatszámú országok között, de egy-egy esettanulmány-szerű elemzésével bizonyítja is, hogy nemcsak országok között, de egy-egy országon belül a különféle ágazatok között is nagyon nagyok lehetnek a termelékenységek különbségei. Például a kiskereskedelemben dolgozók termelékenysége Japánban a 90-es évek végén mindössze 50%-át tette ki az amerikai termelékenységnek, miközben az autógyártás óriásvállalatai – például a Toyota – termelékenységben legalább 30%-kal megelőzték az amerikai autógyárakat. Ha egy iparágon, például a lakásépítés területén nézzük az országok közötti termelékenységi különbségeket (2. táblázat), akkor is meglepően nagy eltéréseket tapasztalunk.

2. táblázat

Két ágazat termelékenysége nemzetközi összehasonlításban
(Vásárlóerő-paritáson, egy munkaóra számára számítva)

Ország	Lakásépítés	Kiskereskedelem
	Index (USA = 100)	
Hollandia	100	-
Franciaország	80	-
Németország	70	-
Dél-Korea	70	32
Japán	45	50
Brazília	35	14
Lengyelország	25	24
Oroszország	8	24
India	8	6

Forrás: Lewis (2008: 254, 258)

Az ágazatok közötti különbségekre azért kell nagyon odafigyelni, mert – történelmi okok folytán – ezek szabályozási rendszere, társadalmi és kulturális tradíciói igen eltérőek. Miközben a feldolgozóiparban szinte teljes mértékben érvényesül a szabadverseny, az építőiparban és a szolgáltatások területén igen kiterjedt állami korlátozások érvényesülnek. A 2. táblázat Magyarország számára is tanulságos – jóllehet a vizsgált mintában mi nem szerepelünk. Mégis van elégséges okunk feltételezni, hogy ha bekerültünk volna a mintába, akkor a mi teljesítményünk sem lenne nagyban eltérő a lengyel és orosz adattól.²⁷

²⁵ Az EU statisztikái szerint is vállalkozásnak minősíthető szervezetek száma Magyarországon 533 ezer, melyek 92%-a mikrovállalkozás.

²⁶ Shablík (2010).

²⁷ Az Egyesült Államokban közkeletű vélekedés szerint egy családi ház építési ideje három hónap. Magyarországon viszont az építetők minimális két évnyi idővel számolnak. Ebből egy év az engedélyek megszerzésével, egy másik év a tényleges építéssel telik.

Mindeközben az szinte teljes bizonyossággal tudható, hogy a következő évtizedekben a termelés és a foglalkoztatás csak az építőiparban és a szolgáltatásokban fog bővülni – az ipar és a mezőgazdaság relatív visszaszorulása megállíthatatlan. Ha tehát ezeken a területeken továbbra is érvényben maradnak a versenyt korlátozó szabályok, előírások és társadalmi megszokások, akkor az itt kialakuló, a lehetségesnél lassabb termelékenységnövekedés erőteljesen fékezni fogja a nemzetgazdaság egészében érvényesülő termelékenységnövekedést is.²⁸

A kis- és középvállalatokról. A mindennapi tapasztalatok is jelzik, de számos empirikus vizsgálat is igazolja, hogy az alacsony és csak lassan növekvő magyar termelékenység egyik legfontosabb oka a kedvezőtlen vállalati struktúra.²⁹ A rendszerváltást követő átrendeződések nyomán ugyanis Magyarországon túlzottan sok lett a mikrovállalat, miközben nagyon kevés a kis-, közép- és nagyvállalat (EC Enterprise and Industry 2010). Márpedig minél kisebb egy vállalkozás, annál pazarlóbb módon használja fel a munkát is, meg a tőkét is. Egy magyar mikrovállalkozásban 2008-ban egy fő, éves szinten 4,5 millió forint új értéket termelt, a nagyvállalatokban 8,2 millió forintot, vagyis majdnem a dupláját (Pitti Zoltán 2010a). Ráadásul a helyzet nem javul, hanem romlik: 1998-ban még csak másfélszeres volt a termelékenységben a különbség.³⁰ A 200 legnagyobb magyar vállalat 2009. évi adatait elemezve pedig azt találjuk, hogy a TOP 200-ban egy dolgozó átlagosan 67 millió Ft értéket állított elő, míg a nélkülük számított vállalati körben csak 21 millió Ft-ot, vagyis a különbség több mint háromszoros.³¹

Magyarországon az ezredforduló óta a közép- és nagyvállalatok száma, valamint az ott foglalkoztatottak arányai is trendszerűen csökkennek! Fordított irányú folyamat megy végbe, mint a nagyvilágban. Másutt a koncentráció erősödik, nálunk inkább szétforgácsolódik a versenyszektor, aprózódnak a vállalkozások.³² Mindennek messzeható rövid és hosszú távú következményei vannak: a kisvállalatokat nehezebb adóztatni és ellenőrizni, és arra is kevésbé alkalmasak, hogy szerepet vállaljanak a jövő szakmunkásgárdájának kiképzésében.

Nézzünk néhány hazai ágazati példát is! Hányszor látjuk, hogy a kisboltban, a kisvendéglőben munka nélkül ücsörög a tulajdonos, a pincér? De ki látott már nem-dolgozó árufeltöltőt a Tescóban vagy nem-dolgozó ételkiadót a McDonald'sban? A KSH (2010:45–46, 48) szerint 2009-ben mintegy két és félszer annyi üzlet működött a kiskereskedelemben, mint

²⁸ A fentebb idézett példák és a hivatkozott szerzők alapján az Olvasónak az az érzése támadhat, hogy a termelékenység kérdéseinek központba állítása valójában az amerikai típusú fejlődés idealizálása, illetve annak tagadása, hogy létezik az amerikaitól eltérő, sajátos európai növekedési modell. Ez részben jogos felvetés. Az amerikai gazdaság átlagos termelékenysége az elmúlt két évtized során mindvégig magasabb volt, mint az EU-15-öké, sőt a különbség is alig csökkent. Másfelől viszont nagyon fontos azt hangsúlyozni, hogy három fontos európai ország is van, amely tartósnak (Belgium és Hollandia) vagy legalább időlegesen (Franciaország) képes volt az amerikaiánál magasabb termelékenységet elérni. Vannak tehát követhető európai példák is. A McKinsey Global Institute adatai alapján l. részletesen Mihályi (2011a).

²⁹ A nemzetközi irodalomból l. Lewis (2008) könyvét, amely ugyancsak a már említett, McKinsey Global Institute ország- és iparági esettanulmányaira épül. A GKI által 2007 óta évente elkészített Versenyképességi Évkönyv is többször rámutatott ugyanerre a negatív tendenciára. A GKI a svájci székhelyű International Institute for Management Development (IIMD) ranglistáit elemelve kimutatta, hogy a magyar kkv-szektor relatív hatékonysága – ti. a magyar nagyvállalati szektorhoz képest – a legalacsonyabb a vizsgálatba bevont 18 ország közül. A szakértői véleményekre – tehát nem statisztikai adatokra – épülő összehasonlítás kiterjedt egy sor kelet-európai poszt-szocialista országra is. Ők is jobbak nálunk (l. még Mihályi 2008a, b).

³⁰ Némethné és szerzőtársai (2008) szerint 1995–2003 között az általuk megvizsgált 812 kkv esetében kimutatható volt ugyan a jövedelmezőség növekedése, de ez jóval kisebb volt, mint a nagyvállalatoké. A mikrovállalkozások esetében stagnálást tapasztaltak.

³¹ Figyelő TOP200 – 2010, 24.

³² A vállalati piramis csúcsán, az 5000 főnél több alkalmazottal működő cégek körében már megfigyelhető némi koncentráció, de ez messze nem elégséges ütemű. 2004-ben csak 11, 2009-ben már 14 darab olyan magánvállalkozás volt Magyarországon, amely átlépte az 5 ezres mérethatárt.

1989-ben, miközben a forgalom volumene csak 5%-kal nőtt. Hasonló a helyzet a *vendéglátóiparban*. 2009-ben több mint kétszer annyi vendéglátóhely volt az országban, mint húsz évvel korábban. A forgalom viszont ezalatt körülbelül 15%-kal csökkent. Jelenleg közel 100 ezer *építőipari* vállalkozás működik, 1990-ben alig több mint 5 ezer volt csupán. Ebben az ágazatban ma csak 250 vállalkozás éri el azt a méretet, hogy tulajdonosainak megérje részvénytársasági formában működtetni. Ha ezekre az arányokra gondolunk, akkor mindjárt érthetővé válik, hogy miért olyan kiterjedt az autópályák építésénél az alvállalkozók alvállalkozóinak alkalmazása, hogy miért látunk egyszerre csak 3–5 embert dolgozni, amikor egy városban a járdát aszfaltozzák. Különösen aggasztó a helyzet a *mezőgazdaságban*. A rendelkezésre álló termőföld mintegy 40%-án, 2 millió hektáron olyan gazdák termelnek, akiknek ehhez semmiféle képzettségük nincs. Csaknem 700 ezer fő (*Kun 2008*)! A szétaprózott ágazat³³ összeteljesítménye 1988 óta megállíthatatlanul csökken, 2010-re az 1970-es évek elején mért szintre esett vissza – miközben százmilliárd forintos nagyságrendben ömlött bele a hazai, illetve 2004 óta az EU-s támogatás is.

Az alacsony termelékenység nemcsak statikus értelemben, de dinamikus megközelítésben is negatívan hat. Ha nincsenek kihasználva a kapacitások, ha alacsonyak a termésátlagok, akkor fajlagosan drága az áru, a szolgáltatás, ez pedig egyenes oka az alacsony forgalomnak, ami viszont lehetetlenné teszi a vállalkozások növekedését. Ebben a hibás körben vergődnek a magyar kis- és középvállalatok (kkv-k) két évtized óta.³⁴ Nálunk a kkv-kból szinte soha nem lesznek nagyvállalatok. 2000 és 2009 között a Budapesti Értéktőzsdére összesen 22 céget vezettek be, a prágaira 95-öt!³⁵ Mivel nem nőnek a vállalatok, nem nő a gazdaság egésze sem.

Am ha tényleg ilyen rossz a helyzet, akkor jogos a kérdés, miként tud fennmaradni, sőt két évtizeden át bővülni ez a gyengén teljesítő része a magyar gazdaságnak? A válasz legalább három részből áll. Az első magyarzó elem történeti. A szocialista tervezőgazdaság első időszakában – 1950 és 1973 között – az állam a magánvállalkozás szinte teljes korlátozásával a gyorsütemű termelékenységnövekedésre képes ipari nagyvállalatokhoz irányította a munkaerőt és a beruházási forrásokat. Így a szolgáltató szektor inkább visszafejlődött, és ez nagyban rontotta az életminőséget. Hosszú sorok álltak az üzletekben, az éttermekbe nem lehetett beférni stb. A kkv-k ellehetetlenítése miatt egy csomó termék, illetve szolgáltatás teljes mértékben hiányzott, vagy csak kevés helyen volt elérhető. 1973 után érezhetően javult a helyzet – különösen a többi szocialista országgal összehasonlítva. Csak 1989 után jelentek meg tömegesen a nyugati szintű hozzáférést lehetővé tevő szolgáltató kisebb vállalkozások, ami statisztikailag nem mért – és nem is mérhető – jóléti többletet jelentett a lakosság számára, sőt áttételes módon még a vállalatok termelékenységét is növelte valamelyest. De az a jóléti többlet, ami nem mérhető, nem számít bele a GDP-be, az sok szempontból nem is létezik – még ha az elméleti közgazdászok tudják is, hogy létezik és hat.

Valójában a földvásárlással kapcsolatos jogi korlátozások, a kisvállalkozókat preferáló adó- és hitelpolitika, a piacok eltorzítását eredményező, felülről bepumpált pályázati pénzek tartják életben a kkv-k jelentős részét. Ennek következtében a mezőgazdaságban, a ke-

³³ Magyarországon a termőföld-tulajdonosok száma 3,3 millió! L. Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter nyilatkozatát arról, hogy miért kéri a magyar kormány Brüsszeltől további három évvel meghosszabbítani a földforgalom jogszabályi korlátozását. Népszabadság, 2010. júl. 22. A Gabonatermesztők Országos Szövetségének elnöke szerint 180 ezer gabonatermelő van Magyarországon (Inforádió, 2010. szept. 23.) 180 is elég lenne.

³⁴ Ezt először Gábor R. István (1994) vette észre. Major (2002) az 1992–2000 közötti időszakot közel 2000 magyar középvállalat adatai alapján vizsgálta, és meggyőző módon igazolta a hatékonysághiány és a profitáhiány közötti szimultán kapcsolatot.

³⁵ Erről részletesebben l. Csillag–Mihályi (2010a,b), Mihályi (2010b).

reskedelemben, az építőiparban, az egészségügyben és a kultúra területén a nagyméretű, legális magánvállalkozások nem képesek kihasználni magasabb termelékenységüket. Vagyis nem tudják csökkenteni árait, és emiatt nem tudják növelni piaci részesedésüket. Persze a kkv-k tulajdonosai a tőkével mint erőforrással a maguk szempontjából racionálisan gazdálkodnak. Viszonylag kis értékű állótkét kötnek le vállalkozásaik, és még azt is folyamatosan felélik, ahogy a céget működtető magánszemélyek időződnek.³⁶

Másképpen fogalmazva: ebben a túlzottan kiterjedt formájában a hazai kkv-szektor csak azért versenyképes a nagyokkal, azért tud a versenyben fennmaradni, mert tevékenységük fele, kétharmada a szürke- és a feketegazdaság logikája szerint zajlik, vagyis tulajdonosaik nemigen vesznek részt a közteherviselésben.³⁷ A kereskedelemben – az előbbieken túlmenően – még az is ront a helyzeten, hogy a kiskereskedők, az utcai bódéárusok vám nélkül becsempészett külföldi árut, illetve a márkás cikkek olcsó utanzatait árusítják. Ha ezekben a szektorokban csak annyira lennének egyenlők a versenyfeltételek, mint a feldolgozóiparban, akkor a termelékenyebb nagyvállalatok két-három év alatt itt is nagyrészt kiszorítanák a kisebbeket.

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy nincs szükség kisvállalkozásra. A szolgáltatások területén – a falusi kocsmától a szakorvosi rendelőig – számtalan olyan tevékenység van, amely igényli a kisüzemi formát. De ehhez nem szükséges a tulajdonosi önállóság. Láncha szervezve, franchise-ként működve sokkal nagyobb termelékenységet, sokkal jobb minőséget lehetne elérni. A szövetkezés erre a problémára nem megoldás, mert a szükségszerűen szétartó egyéni érdekeket egy valóban demokratikusan működő szervezet csak lassan és jelentős sűrűlódási és kárkiegyenlítési költségekkel tudja összehangolni. Az is igaz, hogy a technológiai ugrást eredményező új vállalkozások először szükségszerűen kisméretűek. De az lenne a kívánatos, hogy a kisvállalkozások gyors ütemű növekedésre képtelen többségét mihamarabb felvásárolják, beolvadjanak egy nagyobbba, a sikeresek viszont – a tőkepiacról tőkét is bevonva – gyorsan megkészserezve, majd megtízszerezve önnön méretüket, mielőbb tőzsdén jegyzett, transzparens, megbízhatóan adófizető nagyvállalattá váljanak.

Kézenfekvő ellenvetés, hogy még mindig jobb, ha a máskülönbben nem dolgozó munkakerő a szolgáltató kkv-szektorban, a mezőgazdaságban vagy a közzférában³⁸ talál – akár állami segítséggel is – valamiféle termelőmunkát, mintha egyáltalán nem dolgozna. Társadalompolitikai szempontból, rövid távon ez az érvelés megállja a helyét, de közép- és hosszú távra sem közgazdasági, sem társadalompolitikai szempontok szerint nem helytálló a gondolatmenet. A fentebb példaként említett területek jelentős részén ugyanis az ott dolgozók végső soron *negatív hozzáadott értéket* termelnek. Vagyis az történik, hogy az állami költségvetés a nyereséges vállalatok aránytalan megadóztatásával teremt magának forrást ahhoz, hogy foglalkoztatáspolitikai céloktól vezetve százmilliárdokkal támogassa az egyébként versenyképtelen vállalkozásokat (pl. a mezőgazdaságban), vagy a tulajdonképpen nyereséges vállalatok veszteséges tevékenységeit (l. a Vértesi erőmű évtizedes kálváriáját a 100%-ban állami tulajdonú MVM-csoport terhére). A 2003-tól kivetett gyógyszeripari

³⁶ A vállalkozások 98%-át kitevő mikro- és kisvállalkozások a társasági összvagyon alig 1/3-ával rendelkeznek. Bár erre részletes adat nincs, vélelmezhető, hogy ezek a vállalatok sokkal nagyobb arányban számolnak el értékcsökkenést, mint amennyit az elhasználandó vagyon visszapótlására költenek (Pitti 2010b:71, 102).

³⁷ Pitti (2010b: 192) szerint az adóhatóság az 1,6 millió regisztrált vállalkozás felét sem látja, csak 660 ezer cégtől (42%) kap adóbevallást. Becslése szerint a foglalkoztatottak negyede-harmada regisztráció nélkül dolgozik.

³⁸ Tipikus példája ennek a közmunka, amelynek hasznosságáról 2008 óta komoly szakmai és politikai viták folynak. Túlbonyolítanó érvelésünket, ha a fenti logikát megpróbálnánk kiterjeszteni az államigazgatás, az oktatás, egészségügy stb. területén dolgozóakra.

különadó, a bankokra, az energia- és telekommunikációs cégekre 2010-ben kivetett extra-adók elég nagy társadalmi visszhangot váltottak ki ahhoz, hogy a közvélemény jelentős része átlássa a fentebb tárgyalt problémát. Kevésbé ismertek azonban a kiadási oldal tételei. Mint a szakminiszter egyik nyilatkozatából kitűnt³⁹, a kormány 2011-ben 593 milliárd Ft-tal kívánta közvetlenül támogatni az agráriumban tevékenykedő gazdálkodókat. Ez a hatalmas összeg – amely bizonyára magában foglalja az EU-ból érkező támogatásokat is – a társasági nyereségadóból, illetve a különadókból várhatóan befolyó 680 milliárd Ft-nyi összeg 87%-ának felel meg. A hosszú távú következmény az, hogy az alacsony termelékenységű foglalkoztatottak után az állami garanciavállalással működő társadalombiztosításban nem képződik elegendő tb-járulék, mert az előállított termék vagy szolgáltatás árába ez egyszerűen nem fér bele. Akik ilyen ágazatokban, ilyen munkahelyen dolgoznak – csálnak, mert kénytelenek csalni.⁴⁰ Ezek a járulékot nem, vagy csak alig fizető dolgozók ugyanolyan jogokat (társadalombiztosítási műszóval: várományokat) szereznek, mint a normális járulékfizetők.

Ebből a szempontból 2030 nincs is csillagászati távolságra! Azok a ma 60 éves alkalmazotti viszonyban álló pincérek vagy vállalkozóként működő házi orvosok – hogy legalább két szakmacsoportot említsünk példaként –, akik ma minimálbéren vannak bejelentve, 15-20 év múlva egészen biztosan rá fognak szorulni a korosztályuk átlagának megfelelő egészségügyi ellátásra, és még valamiféle nyugdíj-kiegészítésre is, amit az *akkori* költségvetés, az *akkor* nyereségesen működő vállalatok adójából lesz kénytelen finanszírozni. Így tehát hosszú távon értendő a negatív hozzáadott érték termelés.

Kinek jó a mai helyzet? Elsősorban azoknak a dolgozóknak, akik ilyen módon meg tudják tartani munkahelyeiket, meg azoknak, akik ezeket a vállalatokat tulajdonolják. Ez utóbbiak lehetnek magántőkések, de lehet egy állami intézmény vagy egy települési önkormányzat is. Ha ez a két érdekcsoport politikailag elég erős, akkor akarataikat a fogyasztók érdekei ellenében is rá tudják kényszeríteni a döntéshozókra. A rövid távú politikusi engedelmények nyomán azonban – bármennyire is ideiglenesnek gondolják a kormányok az efféle megoldásokat – az egyszerű kialakult foglalkoztatási, munkahelyi, intézményi és jogszabályi struktúra gyorsan megmerevedik és ellenáll az újabb változásnak.

Elvben tudja minden vállalat- és intézményvezető, hogy a kapitalista gazdaságban nemi az a feladat, hogy eladjuk, amit termelni tudunk, hanem azt kell termelni, amit a piacon a fogyasztók hajlandók is megvásárolni. Mégis, amikor konkrét termékről vagy szolgáltatásról – azaz gabonáról, autóbusról, gyógyító munkáról vagy oktatásról – van szó, akkor nagyon sokszor még mindig a termelők érdekei mentén születnek meg a döntések. Hiába van elvi közmegegyezés abban, hogy kívánatos lenne az erőteljesebb társadalmi mobilitás, hogy a munkavállalók hajlandók legyenek állást és/vagy szakmát változtatni⁴¹, esetleg 10, 50 vagy 150 kilométerrel arrébb költözni vagy ingázni – a tényleges változások évtizedek óta csigatempójúak.

A cikkünk bevezetőjében említett össztársadalmi családodottság nem kis részben éppen abból ered, hogy a háztáji életformához hozzászokott őstermelők, a kisboltok, kisbenzinkutak, kiskocsmák üzemeltetői, az 1990 után vállalkozóvá lett házi orvosok, színészek, újságírók, biztonsági őrök százezrei mind-mind kialakítottak maguknak valamilyen sajátos életformát, üzleti és adózási (adókerülési) modellt, és egy ilyen feltételekre optimalizált családi munkamegosztási rendszert. Mindezt maguktól nem akarják, nem is tudják feladni.

³⁹ Világ gazdaság, 2010. dec. 30.

⁴⁰ És rajtuk kívül még ott vannak azok is, akik legális keretek között kapnak járulékfizetési kedvezményt (pl. Start-kártyások). Erről részletesen l. a Csillag–Mihályi (2006) könyv „A társadalombiztosítás a feketegazdaság bölcsője” c. fejezetét 28–33.

⁴¹ A kisvállalkozók (alig felfedezhető) foglalkozási mobilitásáról l. Berde–Scharle (2004).

Összefoglalás és következtetések

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy a globalizált világgazdaság keretei között van-e esélye Magyarországnak arra, hogy a 2010–2030 közötti időszakban, a versenytársaknál legalább kétszer gyorsabban növekedve, az egy főre eső GDP tekintetében utolérje az Európai Unió (EU–27) átlagát, a fejlett nyugat-európai országokat (EU–12), a szomszédos Ausztriát vagy az Egyesült Államokat. Arra a következtetésre jutottunk, hogy nincs. Ám a termelékenység növelése akkor is fontos és sürgető feladat, ha ez végül is nem eredményez a világtáznál vagy az EU-átlagnál sokkalta gyorsabb GDP-növekedést. Hosszú távon a GDP-növekedés minden tizedszázalékára szükség van, hogy versenytársainkhoz képest ne növekedjen a lemaradásunk.

A termelési tényezők részletes elemzése nem ad okot az optimizmusra. Nem látszik, hogy lenne bármiféle olyan – ma még kiaknázatlan – természeti erőforrás-tartalékunk (N), amely lehetővé tenné, hogy a jövőben extraprofitál, monopoláron értékesítsünk magyar árukat és szolgáltatásokat. A dolgozók számának (L) növelésében, az iskolai és egyetemi képzés mennyiségi fejlesztésében, a forradalmian új termékek születését eredményező innovációban is sokkal kevesebb növekedés-gyorsítási tartalék van, mint azt az üzleti életben és az állami irányításban működő szakemberek, illetve az ő befolyásuk alatt álló politikai elit és a magyar közvélemény tudni véli.

Az 1973-as világméretű olajsokkot követően a magyar beruházási ráta lezuhant és alacsony szinten stabilizálódott. Bár nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatunk nincs, jó okunk van feltételezni, hogy az újratermelhető tőkeállomány (K) az elmúlt évtizedekben csak nagyon lassan gyarapodott. Sürgősen, legalább 5-10 százalékponttal növelni kell a beruházások arányát a GDP-ben, amihez viszont elengedhetetlen a belföldi, lakossági megtakarítási hajlandóság hasonló mértékű növelése. Modellszerűen is belátható, de az elmúlt két évtized sikeresen felzárkózó ázsiai országainak példája is bizonyítja, hogy a háztartások leginkább három cél érdekében hajlandók lemondani a jelenbeli fogyasztásról. Gondolnak saját öregkorukra, a várható megbetegedésekre és gyermekeik taníttatására. Ha egy ország politikai eliteje azt tekinti természetesnek, hogy ezeket a kiadásokat állami forrásból kell megvalósítani, és a létező intézmények, illetve jogszabályok ezt az igényt az ország fejlettségi szintjéhez mérten elfogadható módon ki is elégítik, akkor a háztartások nem fognak megtakarítani, az állam pedig nem tehet mást, minthogy „agyonadóztatja” a háztartásokat is, meg a vállalatokat is. Ezért hangsúlyozta és hangsúlyozza legalább egy évtizede számos szerző az egyéni számlás nyugdíj- és egészségbiztosítási rendszerek bevezetésének, valamint a költségárányos felsőoktatási tandíjak bevezetésének szükségességét.⁴²

Magyarországnak nincs más komoly növekedési tartaléka, mint a termelésbe már ma is bevont erőforrások jobb allokációja. A tőkeállomány és a természeti erőforrások tulajdonosi koncentrációja nyomán, a méret- és választékgazdaságosságban rejlő előnyök kihasználásával lehet és kell növelni a már ma is foglalkoztatott munkaerő-állomány termelékenységét. Ez első-, másod- és harmadsorban is a piaci verseny mesterséges eltorzításával életben tartott, sok tízezernyi egyéni vállalkozás, mikro- és kisvállalat megszűnését, összeolvadását feltételezi a nemzetgazdaság valamennyi ágazatában (mezőgazdaság, építőipar, ipar, szolgáltatás). A versenypolitikának is, meg az adópolitikának is ezt a tulajdonosi koncentrációt kell támogatnia. Ez utóbbit szolgálja – például – az EVA és az EKHO eltörlése.

Ha sikerül a termelékenység növekedését felgyorsítani, az jó alapot teremt a tőkebeho-

⁴² Bokros (2004), Mihályi (2009), Csillag (2010).

zatalhoz. Ha a magyar munkaerővel a szolgáltatásokban, az építőiparban és a mezőgazdaságban lehet extraprofitot termelni, akkor a többlettermeléshez és a modernizációhoz szükséges berendezések és technológiák importja hitelfelvétel nélkül is elő fog állni. Ez részben zöldmezős beruházásokat, részben privatizációt jelent. A világgpiac tőke kínálata gyakorlatilag végtelen. A tőkekonzentráció és a tőkeimport magával fogja hozni a területi koncentráció, a városiasodás további erősödését. Miként az a múltban is történt, Budapest és a központi régió relatív helyzete várhatóan a következő két évtizedben is tovább fog erősödni⁴³, jöllehet a közvélemény egy része már ma is úgy gondolja, hogy Budapest relatív súlya eltűnt és ezért csökkentendő.⁴⁴ De ennél többre van szükség. Az ország egészének versenyképessége szempontjából hátrányos, hogy Budapesten kívül nincsen egyetlen más metropolisunk.

A növekedés gyorsításának többféle társadalmi ára van, mint ahogyan társadalmi ára van a felzárkózási kudarcnak is. Először „fejben” kell megváltozni. A magyar társadalom többsége nem érti, hogy önmagában a termelés ténye, a jó szándék, a szorgalom nem képvisel értéket. Ha valamire a fogyasztók nem tartanak igényt – legyen az a drágán előállított magyar tej, a mellékvonalakon üresen közlekedő vonat vagy hallgató nélkül maradt vidéki főiskola –, akkor azt tovább termelni hagyni vagy működtetni az élők munkával való súlyos pazarlás, amiért az árat végső fokon azzal fizetjük meg, hogy nem tudunk felzárkózni az előtünk járókhoz. A közvéleménynek is, meg az ország politikai elitjének is be kell látnia, hogy nincs olyan társadalompolitikai cél, amiért érdemes feláldozni a termelékenység növekedését. Ma még nagyon távol vagyunk ettől.

Hivatkozások

- Antal László – Csillag István – Mihályi Péter (2000): *Magyarázzuk a globalizációt*. Népszabadság, aug. 12. újraközölve: *Gazdaság*, 2000, 2:64–72.
- APEH (2009): *Top 100 – 2009*, Bp.: APEH, http://www.apeh.hu/data/cms131074/top100_2009.pdf
- Aumann, B. – Scheufele, R. (2010): „Is East Germany catching up? A time series perspective”, *Post-Communist Economies*, 22. évf. 2:177–192.
- Beinhocker, Eric B. (2007): *The Origin of Wealth. Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics*, Random House Business Books.
- Berde Éva – Scharle Ágota [2004]: *A kisvállalkozók foglalkozási mobilitása 1992–2001 között*. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. április:346–361.
- Bokros Lajos (2004): *Verseny és szolidaritás*, Élet és Irodalom, Budapest.
- Bródy András (2002): *Gazdasági számvetés. Tökek és áramlatok*. *Közgazdasági Szemle*, 49. évf. november:943–959.
- Commission on Growth and Development (2008): *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*, Washington, D.C.: The World Bank.
- Csillag István (2010): *Van-e visszatér? A gazdasági növekedés tényezőit felemésztő koraszülött jóléti állam*. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. július–augusztus, 648–672.

⁴³ A KSH adatai szerint 1995 és 2008 között az 1 egy főre jutó GDP tekintetében az országos átlaghoz képest csak a közép-magyarországi régió szintje nőtt – 140-ről 165 százalékra – miközben mind a hat másik régió relatív szintje kisebb vagy nagyobb mértékben csökkent.

⁴⁴ A magyar közvélemény számára nem közsímet, hogy európai összehasonlításban Budapest relatív súlya egyáltalán nem kiemelkedő. A fővárosban lakók aránya az ország teljes népességéhez viszonyítva számos fővárosban magasabb, mint nálunk. E tekintetben Riga, Athén, Tallinn, Belgrád, Bécs, Minszk és Párizs is megelőzi Budapestet. HVG, 2010. okt. 16.

- Csillag István – Mihályi Péter (2006): *Kettős kötés. A stabilizáció és a reformok 18 hónapja*, Bp.: Globális Csillag István – Mihályi Péter – (2010a): *Széchenyi terv: kamu vagy komoly?* Népszabadság, szeptember 8. vitaindító.
- Csillag István – Mihályi Péter (2010b): *Megengedhetetlen luxus*. Népszabadság, október 12. vitazáró.
- EC Enterprise and Industry (2010): *SBA Fact Sheets 2009*, http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/facts-figures-analysis/performance-review/index_en.htm#h2-2
- Eurostat (2010): *Europe in Figures – Eurostat yearbook 2009*. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-09-001/EN/KS-CD-09-001-EN.PDF
- Gábor R. István (1994): „Kisvállalkozás Magyarországon – virul vagy satnyul? (Történeti és kontextuális meghatározottságok összehasonlító nézőpontból)”, *Közgazdasági Szemle*, 7–8:709–719.
- Gábor R. István (2010): *A minimálbér-szabályozás dilemmájának különös jelentőségéről a volt szocialista országokban*. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. december:1065–1067.
- Herzog Mária (2009): „A kora gyermekkor fejlődés elősegítése In: *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért: Oktatás és gyermekesély kerekasztal / szerk. Fazekas Károly, Köllő János, Varga Júlia; irta Csapó Benő, Csépe Valéria et al.* Budapest. Miniszterelnöki Hivatal; ECOSTAT, 2008:33–52. <http://www.biztoskezet.hu/uploads/attachments/ZKTartalom%5B1%5D.pdf> szerk–
- Holló Mária (1974): *Technika és társadalom*, Bp.: Kossuth Kiadó.
- Jánossy Ferenc (1966): *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*, Bp.: KJK, 2. kiadás, 1975, Bp.: Magvető Könyvkiadó.
- Jánossy Ferenc (1969): *Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja*. *Közgazdasági Szemle*, 7–8:806–829.
- Kaldor, Nicholas (1978a): *Az Egyesült Királyság lassú gazdasági növekedésének okai*. In: Káldor Miklós: *Gazdaságelmélet – gazdaságpolitika*, KJK, Budapest, 1989. 156–186.
- Kornai János (1971): *Anti-equilibrium*. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest.
- Kornai János (1972): *Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Gondolatok a gazdasági növekedés elméletéről és politikájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kornai János (1994): A legfontosabb: a tartós növekedés. A makrogazdasági feszültségekről és a kormány gazdaságpolitikájáról. Népszabadság, cikksorozat öt részben, aug. 29.–szept. 2. között. Újraközölve in: Kornai János: *Vergődés és remény. Gondolatok a gazdasági stabilizációról és a jóléti állam reformjáról*. KJK, Budapest, 1996. 73–128.
- Kornai János (2010a): *Innováció és dinamizmus*, *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. január 1–36.
- Kornai János (2010b): *Hiánygazdaság – többletgazdaság*, *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. november, december.
- Köllő János (2009): *A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságban*. Osiris, Budapest.
- Köllő János (1996): *Magyarország nemzeti számlái 1991–1994*. KSH, Budapest.
- Köllő János (2009): *Magyarország nemzeti számlái 1991–1994*. KSH, Budapest.
- Köllő János (2010a): *Magyarország 1989–2009. A változások tükrében*. KSH, Budapest.
- Köllő János (2010d): *Statisztikai tükrök (Beruházások 2009)*, márc. 26.
- KSH (2010): *Magyarország 1989–2009. A változások tükrében*. KSH, Budapest.
- KSH (2011): *Magyarország nemzeti számlái, 2010 (előzetes adatok)*. KSH, Budapest.
- Kun István (2008): „Kötél az ország nyakán”, *Népszabadság*, január 8.
- Lewis, William W. (2008): *A termelékenység ereje. Gazdaság, szegénység és a globális stabilitás fenyegetettség*. *Gazdasági Versenyhivatal*, Budapest.
- Maddison, Angus (2010): *Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD*, <http://www.ggdc.net/maddison/>, 2010. aug. 13-i letöltés.

- Major Iván (2002): *Miért (nem) sikeresek a magyar közép vállalatok?* Közgazdasági Szemle, 49. évf. december: 993–1014.
- Marx Károly (1867, 1967): *A tőke I. kötet*, Marx–Engels Művei, 23. kötet, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Matolcsy György (2008): *Éllovasból sereghajtó. Elveszett évek krónikája*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
- McKinsey Global Institute (2010a): *Growth and competitiveness in the United States: The role of its multinational companies*, június.
- Mihályi Péter (1996): *Mi van akkor, ha csak 2 százalékkal nő a GDP?* Magyar Hírlap, november 15.
- Mihályi Péter (2008a): *Gazdaságunk ellentmondásainak eredete*. Közgazdasági Szemle, 55. évf. március: 193–217.
- Mihályi Péter (2008b): *Miért beteg a magyar gazdaság?* HVG Könyvek, Budapest.
- Mihályi Péter (2009): *A jóléti állam le- és átépítése*. Élet és Irodalom, március 13.
- Mihályi Péter (2010a): *A magyar privatizáció enciklopédiája, I. és II. kötet*. Budapest–Veszprém: Pannon Egyetemi Könyvkiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi Péter (2010b): *Merre van az előre?* Budapesti Könyvszemle, 4: 259–266.
- Mihályi Péter (2011a): *Útolérési kísérletek Magyarországon. 1870–2030*. Műhelytanulmányok MT-DP – 2011/1, MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi Péter (2011b): *Nem a foglalkoztatás szüntje a döntő kérdés*. Munkaügyi Szemle, július: 13–19.
- Nagy Katalin (2009): *20 éves a német újraegyesítés – felzárkózás buktatókkal*. Külgazdaság, 11–12: 4–20.
- Némethné Gál Andrea – Sinkovics Alfréd – Szennyesi Judit (2008): *Helyzetbe hozhatók-e a kis- és közép-vállalati szektor társas vállalkozásai? Stagnálás és/vagy differenciálódás?* Közgazdasági Szemle, 55. évf. szeptember: 807–825.
- OECD (2008): *Innovációpolitikai országtanulmányok – Magyarország*, OECD – Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal, Budapest.
- Pitti Zoltán – Mihályi Péter (2010a): *A hazai és nemzetközi vállalati szféra a válság előtt és után*. Előadás az Ecostat konferenciáján jan. 28-án.
- Pitti Zoltán – Mihályi Péter (2010b): *Gazdasági teljesítmények kontra társadalmi elvárások*. Bp.: Napvilág Kiadó.
- Schablik Béla (2010): *Az egyéni vállalkozók gazdasági teljesítményének jellemzői*. Adóvilág, 9. sz.
- Young, Allyn (1928): *„Increasing Returns and Economic Progress*. Economic Journal, December: 527–542.

Máté Domicián

A munkaerő-piaci intézmények hatásai a foglalkoztatásra szektorális megközelítésben

Az utóbbi években ismét felerősödtek a munkaerő-piaci intézmények szerepével kapcsolatos viták. A vizsgálatok azonban mára már nem elsősorban a miért léteznek és hogyan jöttek létre problémákra fókuszálnak, hanem sokkal inkább arra, miért olyanok, amilyenek, és vajon milyen tényleges tartalommal bírnak a gazdasági szereplők számára. A tanulmányban a munkaerő-piaci intézmények közül a szakszervezetekre, a minimálbérekre, a munkanélküliek támogatására, valamint a piaci szabályozásra és politikákra koncentrálnak. Az empirikus elemzések eredményeként megállapítható, hogy a piaci és nem piaci szektorokban ezek eltérő módon befolyásolják a foglalkoztatás alakulását. Az elvégzett vizsgálatok továbbá rávilágítottak az időtényező releváns szerepére, ugyanis eltérő időtávokban ugyanazon intézmény különböző makrogazdasági hatásmechanizmusokat fejthet ki.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: J21, J45, E02.

Kulcsszavak: foglalkoztatás, szektorális elemzés, munkaerő-piaci intézmények.

Az intézmények számítanak (institutions matter). Ez a mostanra már „elcsépelet” megállapítás az intézményi közgazdaságtanban egyre jobban a hogyan kérdésre tevődött át. Az intézmények hagyományos northi determinációja (North 1992) olyan formális szabályokat és informális korlátokat különböztet meg, amelyek különböző gazdasági, társadalmi, illetve politikai kölcsönhatásokat egyaránt befolyásolnak. A kérdés tehát innentől kezdve nem az, hogy az intézmények miért léteznek, hanem hogy *miért olyanok, amilyenek, és vajon milyen tényleges tartalommal bírnak a gazdasági szereplők számára*. A tulajdonságaikból adódóan a megfelelő intézmények, North szerint, egyrészt csökkentik a tranzakciós költségekből adódó bizonytalanságokat, valamint ösztönzik a gazdaságot a nagyobb teljesítményre, másrészt csak rendkívül lassan és fokozatosan, idegen kifejezéssel élve „inkrementálisan” változnak, ezért a múltbéli intézmények nagyban korlátozzák a jövőbeli és a gazdasági fejlődés útját (path dependence).

A northi megközelítésben a gazdasági szereplők az intézmények exogén adottságaiból adódóan piaci feltételek mellett folytatják tranzakcióikat. *M. Aoki (2007)* az intézményeket viszont alternatív módon közelíti meg, és a kialakulásukat egyfajta endogén fejlődési folyamattal magyarázza. Az álláspontja szerint a gazdasági szereplők az egyes gazdasági, politikai, szervezeti és társadalmi csere tartományokban és interakcióikban alakítják az egymás közötti „játék” szabályait. A meglévő és az újonnan létrejövő intézményeket olyan folyama-